

**BDU-nun KİTABXANAÇILIQ İNFORMASIYA FAKÜLTƏSİNİN
KİTABXANAŞÜNASIY KAFEDRASININ NƏZDİNDƏKİ
"KİTABXANALARIN KOMPÜTERLƏŞMƏSİ" ETL-İN 2013-CÜ İL
ÜZRƏ YERİNƏ YETİRDİYİ ELMİ TƏDQIQAT İŞLƏRİ HAQQINDA**

A.A.XƏLƏFOV

Bakı Dövlət Universiteti

Kitabxanaşünaslıq kafedrasının müdiri,

Əməkdar elm xadimi, tarix elmləri doktoru, professor

axelevov@mail.ru

E. M. MƏMMƏDOV

f-r.e.n, "Kitabxanaların kompüterləşməsi"

ETL-nin aparıcı elmi işçisi

e-mail: elchin_mamedov@hotmail.com

Müasir dövrdə informasiya cəmiyyətində təhsil müəssisələrində bilik və informasiya ehtiyatlarının yaradılması və səmərəli istifadə edilməsi elm-tədris prosesinin yeniləşdirilməsinin, demokratikləşdirilməsinin və humanistləşdirilməsinin ən mühüm amilinə çevrilmişdir. Bu isə ilk növbədə informasiya ehtiyatlarının qorunub saxlandığı kitabxanaların müasir kitabxana-informasiya texnologiyaları əsasında kompleks şəkildə kompüterləşdirilməsini, oxuculara müasir, uzaq məsafədən elektron xidmət işinin təşkilini zəruri edir. Bu gün cəmiyyətin dağıq, sürətlə artan və yeniləşən informasiyaya olan tələbatı ənənəvi kitabxana fəaliyyətinin rəqəmlı informasiya texnologiyasına inteqrasiyasını zəruri edir və bu səbəbdən kitabxanaların kompüterləşdirilməsi cəmiyyətin sosial sifətidir.

Açar sözlər: laboratoriya, hesabat, elektron kitabxana, Dspace, metaverilənlər

Kitabxanalar müasir cəmiyyətin durmadan artan informasiya təminatını ödəmək üçün kitabxana fondunu real əks etdirən və optimal idarə olunmasını təmin edən mükəmməl kataloq sisteminə və elektron kitabxanalara malik olmalıdır. Bu baxımdan kitabxanalarda məşinlə oxunan elektron kataloqun yaradılması ən prioritet istiqamətlərdən biridir. Elektron kataloq informasiya-telekommunikasiya texnologiyalarının son nailiyyətlərinin tətbiqi əsasında yaradılmalı, oxuculara operativ, dolğun və uzaq məsafədən bibliografik informasiya xidməti göstərməli, oxucu sorğusunun statistikasını müəyyən etməli və oxucu marağını öyrənməlidir.

Elektron kitabxanalar müasir cəmiyyətin sosial sifəti olub, elektron nəşrlər əsasında informasiya xidməti göstərən yönümlü informasiya

sistemləridir. Elektron kitabxanalar miqyasına, informasiya məzmununa, funksional model və məqsədinə görə geniş əhatə dairəsinə malik, rəqəmlı informasiya ehtiyatlarının idarəetmə sistemi kimi xarakterizə olunmuşdur. Ənənəvi kitabxanalardan fərqli olaraq elektron kitabxanalar, İnternet kompüter şəbəkəsi vasitəsilə bütün oxuculara eyni şərtlər daxilində xidmət göstərirlər. Elektron kitabxanalar coğrafi sərhədlər tanımayaraq, öz informasiya xidmətlərini oxuculara bilavasitə yaşadılar və işlədikləri yerlərdə təqdim edirlər.

BDU-nun elektron kitabxanası müasir Web texnologiya əsasında fəaliyyət göstərir. Elektron kitabxanada iki növ informasiya ehtiyatları – hamı üçün azad və yalnız BDU-nun tələbə və müəllim heyəti üçün nəzərdə tutulmuş resurslar.

Hamı üçün azad olan resurslar kitabxananın mülkiyyətində olan ənənəvi ədəbiyyatın elektron nüsxələrindən və kitabxana tərəfindən ödənişli və ya mübadilə üsulu ilə alınmış elektron sənəd və nəşr toplusundan və kitabxana tərəfindən seçilmiş, dağılıyına və etibarlılığına zəmanət verilən «istifadə üçün açıq» olan İnternet ehtiyatlarından ibarətdir. Bu resursların alyətərliyi İnternet vasitəsilə dünyanın istənilən nöqtəsindən təmin olunur.

BDU-nun tələbə və müəllim heyəti üçün nəzərdə tutulmuş resurslardan istifadə universitetin İtranet şəbəkəsi vasitəsilə təmin olunur. Bu resurslar BDU-nun abunə yazıldığı tammətlı məlumat bazaları, əlyazma hüququnda olan dissertasiyalardır. Dissertasiya bazasının yaradılması və axtarışı müasir dövrdə Avropada və Amerikada 500-dən artıq elektron kitabxananın yaradılmasında istifadə olunan Dspace sistemi vasitəsilə təmin edilmişdir.

DSPACE elektron kitabxana üçün mükəmməl axtarış aparatının yaradılmasını təmin edir. Axtarış arxivlərdəki indeksləşmiş fayllar üzrə bütün məlumatlar bazasında və ya konkret arxivdə aparıla bilər. İstifadəçilərə iki növ axtarış üsulu – baza (simple search-ı) və genişləndirilmiş (advanced search) axtarış təklif olunur. Baza axtarışı məcburi sahələr - müəllif və ya redaktor, sərhləhvə, tarix, nəşr edən və ya yayarı təşkilat əsasında aparılır. Baza axtarışından fərqli olaraq genişlənməmiş axtarış bütün metaverilənlər üzrə - sərhləhvə, müəllif, xülasə, açar sözlər, predmet təyinedicisi, nəşrin tipi, nəşrin yeri, redaktor, nəşrin statusu və nəşrin tipi üzrə, həmçinin tammətlı axtarış-sənədlərdəki hər hansı sözlərə görə axtarışı təmin edir. Hər iki üsul ilə axtarışın noticəsi olaraq əlifba sırası üzrə və ya xronoloji qaydada nizamlanmış formada, tapılmış sənədlərin metaverilənləri və müvafiq fayllara hiperistinadlar əks olunur. İstifadəçi konkret hiperistinad vasitəsilə onun təyin etdiyi fayllı əldə edə bilər.

DSPACE həmçinin elektron kitabxananın informasiya ehtiyatlarından naviqasiya vasitəsilə istifadəni təmin edir. Naviqasiya xüsusi skriptlə -Java alqoritmik dilində yazılmış kiçik proqram modulu vasitəsilə həyata keçirilir və

əsasən nəşr və ya yaradılma ili və predmet təyinedicisi üzrə aparılır. Predmet təyinedicisi predmet sahələri arasında məntiqi əlaqələri müəyyən edir və “ağacvari” struktura malik ola bilər.

DSPACE beynəlxalq bir sistemdir. Müxtəlif dilli və yazı qrafikasına malik sənədləri və metaverilənləri daxil etmək üçün Unicode kodlaşdırmasından istifadə olunur.

DSPACE 3 istifadəçi qrupu - adı istifadəçilər, redaktorlar və administratorlar qrupu müəyyən edir. Hər bir istifadəçi qrupu müvafiq hüquqlara və funksiyalara malik olduğu üçün, hər bir qrup üçün fərqli interfeysli sahələr təklif olunur. İstifadəçinin sahifəsinə giriş, istifadəçi adı (username) və parolu (password) vasitəsilə təmin olunur. Administrator daha geniş istifadə hüququna malikdir. O, digər istifadəçilərdən fərqli olaraq uçuq yazılarını redaktə etmək, metaverilənləri və sənədləri daxil etmək, arxivin statusunu müəyyən etmək, arxivini redaktə etmək, predmet təyinedicisini redaktə etmək və s. səlahiyyətlərə malikdir. Hüququ olan istifadəçilər – redaktorlar DSPACE bazasına yeni verilənləri – bibliografik yazıları və elektron sənədləri daxil edə bilər.

Elektron kitabxanada sənədin identifikasiyası metaverilənlər əsasında həyata keçirilir. Metaverilənlər mövcud bibliografik təsvir qaydalarına əsasən yaradılır və təsvir elementlərindən – sahə və alt sahələrdən ibarətdir. Sahə və alt sahələrin sayı və tərkibi sənədin tipindən asılı olaraq fərqlənir. Sənədin axtarışı üçün məcburi sahələrin verilməsi zəruridir. Onlar axtarış nöqtəsi funksiyasını yerinə yetirirlər. Elektron kitabxanadan istifadə sadə və rahat naviqasiya sistemlə təmin olunmuşdur, ədəbiyyat axtarışı isə OPAC standartına əsaslanır.

Elektron kitabxanalar bütün il boyu və sətkanın iyirmi dörd saat müddətində fəaliyyət göstərir. Onun fəaliyyəti yalnız İnternet şəbəkəsində və Web serverdə baş verə bilən texniki problemlər əsasında müvəqqəti olaraq dayana bilər. Elektron kitabxanalar dünyanın istənilən nöqtəsində yerləşən qeyri-məhdud sayda oxuculara eyni zamanda xidmət edir. Elektron kitabxanaya malik olmaq ali məktəb kitabxanaları üçün daha aktualdır. O, az maddi, insan və maliyyə ehtiyatları ilə tələbə və müəllim heyətinin tədris və elmi vəsaitləri ilə tam təchizatı məsələsinə həll edir.

Cari hesabat ilində laboratoriyada yuxarıda göstərilən məsələlərin aktuallığını nəzərə alaraq BDU-nun Elmi Kitabxanasında elektron kitabxananın yaradılmasının texnoloji məsələləri istiqamətində nəzərdə tutulan elmi tədqiqat işinə başlanılmışdır.

Laboratoriyanın elmi istiqaməti: «Kitabxana informatikası» dir.

Cari il üçün mövzu: “Elektron kitabxananın yaradılmasının texnoloji məsələləri” adlanır.

İş 1. Elektron kitabxananın program-aparat, metaverilənlər infrastrukturunun yaradılması məsələlərinin tədqiqi.

Mərhələ-1: Elektron kitabxananın rəqəmlı sənədlərinin texnoloji işlənməsi (indeksləşdirmə, təsnifləşdirmə və s.) məsələlərinin tədqiqinə həsr olunur.

Hesabat ilində “Elektron kitabxananın program-aparat, metaverilənlər infrastrukturunun yaradılması məsələlərinin tədqiqi” adlı elmi tədqiqat işinə Məmmədov E.M və Məmmədova S.İ. tərəfindən başlanılmışdır. Elektron kitabxananın yaradılmasının nəzəri problemləri öyrənilmiş və bu məqsədlə 2013-cü il üçün nəzərdə tutulan işlər yerinə yetirilmişdir.

Hesabat ilində Elmi kitabxanaya İrbis-64 programının yeni web irbis modulunun alınması ilə əlaqədar olaraq BDU-nun elmi kitabxanasında fəaliyyət göstərən serverin işi dayandırılaraq program BDU-nun serverinə yerləşdirilmiş və bununla programın işini webdan idarə etmək mümkün olmuşdur. Bu işlərin təşkilində və yerinə yetirilməsində laboratoriyanın əməkdaşı Məmmədov E. M. yaxından iştirak etmişdir.

İrbis-64 programının yeni Web İRBİS modulu qurulduqdan sonra laboratoriyanın əməkdaşı Məmmədov E.M. Elmi Kitabxananın bütün şöbələrində çalışan əməkdaşlara programla işləmək qaydaları ilə bağlı təlimatlar keçmiş, onlara yeni programın fərqli tərəflərini göstərmişdir. Bundan başqa, E.M. Məmmədov mütəmadi olaraq Elmi kitabxananın şöbələrində olmuş, baş verən texniki və programla bağlı yaranan problemlərin həllində bilavasitə yaxından iştirak etmişdir.

Laboratoriyanın əməkdaşları Məmmədov E. M. və Məmmədova S. İ. tərəfindən BDU-nun Elmi Kitabxanasında elektron kitabxananın yaradılmasının texnoloji məsələləri ilə bərabər kitabxanaya daxil olan ədəbiyyatlarla elektron kitabxananın yaradılması və redaktəsi işi davam etdirilmişdir. Məmmədova S. İ. il ərzində kitabxananın bir çox şöbələrində olmuş, İRBİS programı ilə iş zamanı meydana çıxan problemlərin həll edilməsində kitabxananın əməkdaşlarına nəzəri və praktik köməklik göstərmişdir.

Məlumdur ki, BDU-nun Elmi Kitabxanası ali məktəb kitabxanaları üçün metodik mərkəz funksiyasını daşıyır. Bu məqsədlə Məmmədova S.İ. bir çox universitet kitabxanalarından İRBİS programının öz kitabxanalarında tətbiqi ilə bağlı kitabxanaya müraciət etmiş (məsələn, Sumqayıt Dövlət Universiteti, Xarici Dillər Universiteti, İnşaat Mühəndisləri Universiteti, Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti) əməkdaşlara treyninqlər keçirmiş, təcrübə müəhazirələr oxumuşdur.

Hesabat ilində BDU-nun Elektron kitabxanasının təkmilləşməsi sahəsində də xeyli işlər görülmüşdür. Elektron kitabxananın məlumat bazası zənginləşdirilmişdir. Bu məqsədlə laboratoriyanın əməkdaşı S.İ. Məmmədova tərəfindən aşağıdakı işlər yerinə yetirilmişdir:

- Rəqəmləşdiriləcək kitabların seçimi və elektron nəşrlərin əldə olunması;
 - Müəllif hüquqlarının təmin edilməsi;
 - Kitabların rəqəmsallaşdırılması və elektron sənədə konversiyası.
- Bu məqsədlə o ilk növbədə kitabxanaya öz elektron nəşrləri ilə mürciət etmiş müəlliflərlə müəllif hüquqlarının bağlanmasını həyata keçirmiş, Adobe Acrobat proqramı vasitəsilə pdf formatında olmayan kitabların bu formata salınmasını – rəqəmsallaşdırılmasını reallaşdırmış və xüsusi proqram vasitəsilə elektron kitabxananın bazasına daxil etmişdir. Bununla yanaşı, əldə olunan sənədlərin elektron kitabxanaya nə dərəcədə yararlı olub-olmaması məqsədilə elektron kitabların seçimini də həyata keçirmişdir.

Qeyd edək ki, BDU-nun tələbə və müəllim həyəti üçün nəzərdə tutulmuş resurslardan istifadə Universitetin Intranet şəbəkəsi vasitəsilə təmin olunur. Bu resurslar BDU-nun əbunə yazıldığı tammatlı məlumat bazaları, əlyazma hüququnda olan dissertasiyalardır. DSPACE elektron kitabxana üçün mükəmməl axtarış aparatının yaradılmasını təmin edir. DSPACE məlumat bazası universitet tələbələrini magistr dissertasiyalarının tam variantına baxmaq imkanı verir. Bu məqsədlə də S.İ. Məmmədova hüquqi normalar çərçivəsində bu işin həyata keçirilməsində yaxından iştirak etmişdir. O, həm də tələbələrin magistr dissertasiya işlərinin DSPACE proqramının bazasına daxil edilməsini təmin etmişdir.

Elektron kitabxananın rəqəmlı sənədlərinin texnologiyı işlənməsi mərhələsində il ərzində Super scanner proqramı vasitəsilə skanır olunmuş və E-book proqramı vasitəsilə BDU-da fəaliyyət göstərən elektron kitabxanaya 360 adda müxtəlif səpkili elektron ədəbiyyat daxil edilmişdir.

Elektron kitabxananın rəqəmlı sənədlərinin texnologiyı işlənməsi zamanı informasiyanın təhlükəsizliyinin təmin olunması əsas amillərdən biri hesab olunur. Bu məqsədlə laboratoriyanın əməkdaşı Məmmədov E.M. “Kitabxanada elektron informasiyanın mühafizəsinin təmin edilməsi qaydaları” mövzusunda “Kitabxanaçılıq-İnformasiya” fakültəsində dekabrın 23-də keçirilən “Müasir kitabxana-informasiya texnologiyaları” adlı Respublika Elmi konfransında məruzə ilə çıxış etmişdir. Onun tezisləri aşağıdakılardır:

İnformasiyanın yaradılması, emalı və işlənməsi informasiya proseslərinin tərkib hissəsi olduğu halda, onun qorunması da ən vacib məsələlərdən biri hesab olunur. Çox vaxt uzun müddət ərzində böyük zərərli hazırlanan elektron informasiya ehtiyatsızlıq ucubətindən bir göz qırpmında itə bilər. Müasir kitabxanalarda da elektron informasiya istehsalçısı olduğundan kitabxananın hər günü informasiya ilə sıx bağlıdır. Nəzərə əlsək ki, burada informasiyanın emalı və saxlanması ilə bağlı məsələlər ən ümdə məsələlərdən biri hesab olunur. İnformasiyanın saxlanması prosesində çox vaxt kitabxanada da problemlər yaşana bilər. Məhz bu və ya digər

- problemlərin qarşısını almaq üçün kitabxanada yığılan informasiyaların təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə aşağıdakıları yerinə yetirmək vacibdir:
- 1) Kompüterdə işləyən kitabxana işçilərini (əməkdaşları) kompüterü yandırıb sondürərkən və digər vacib məsələlərlə bağlı təlimatlandırmaq;
 - 2) İlk növbədə informasiyanın hazırlandığı fərdi kompüterlərin normal iş rejimində (saz) işləməsini təmin etmək;
 - 3) Həmin kompüterlərdə Antivirus proqramlarının olmasına və bunların vaxtaşırı yenilənməsinə nail olmaq;
 - 4) Yığılan informasiyanın təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə vaxtaşırı profilaktiki tədbirlər aparmaq;
 - 5) Yığılan informasiyanın ehtiyat nüsxəsini xarici informasiya daşıyıcılarında saxlamaq.

Kitabxanada elektron informasiyanın mühafizəsinə təmin etmək hər bir qarşısında duran əsas məsələ olduğu üçün yuxarıda qeyd etdiklərimiz qaydalara riayət olunması vacibdir.

Cari hesabat ilində laboratoriyanın elmi işçisi S.İ. Məmmədovanın “Müasir kitabxana fondlarının elektron informasiya resursları” adlı elmi məqaləsi AMEA elmi əsərlərində çəpən çıxmışdır.

Elmi işçi S.İ. Məmmədova da 23 dekabrda Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin təşkil etdiyi “Müasir kitabxana informasiya texnologiyaları” adlı Respublika Elmi konfransında “Azərbaycan kitabxanalarında informasiya texnologiyalarının tətbiqi” adlı məruzə ilə çıxış etmişdir.

S.İ. Məmmədova bir çox elmi beynəlxalq və respublika səviyyəli konfranslarda iştirak etmiş və etmək üçün tezislərlə mürciət etmişdir. Belə ki, Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin Ümummilli H.Əliyevin anadan olmasının 90- illiyinə həsr olunmuş “H.Əliyev irsində kitab və kitabxana məsələləri” adlı gənc tədqiqatçıların Respublika Elmi Konfransında “Azərbaycan ali məktəb kitabxanalarında oxuculara elektron informasiya vasitələri ilə xidmətin təşkili” adlı məruzə ilə çıxış etmiş və Azərbaycan Gənc Alim, Aspirant və Magistrlər Cəmiyyəti tərəfindən təşkil olunmuş Gənc Alimlərin III Respublika İnnovativ İdeya Yarmarkasında “The free catalogue of Azerbaijan library resources” adlı məqalə ilə çıxış etmişdir. Tezisi çəp olunmuşqadır.

S.İ. Məmmədova AMEA MEK-in təşkil etdiyi Azərbaycanın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 90 illiyinə həsr olunmuş «Müasir cəmiyyətdə milli kitabxana-informasiya resursları» adlı beynəlxalq konfransda Elektron kitabxana-informasiya resurslarının mühafizəsi problemləri

minə elmi nəzəri baxış" adlı mövzuda məruzə etmək üçün təzislə konfransa müzakirət etmişdir. Doktorant və gənc tədqiqatçıların XVIII Respublika elmi konfransında "Ali məktəb kitabxanalarında fondların kompleksləşdirilməsinin müasir vəziyyəti" adlı məruzə ilə çıxış etməyə hazırlaşır. Tezisi çapdadır.

Ümumilikdə cari ildə laboratoriya əməkdaşlarının 3 məqaləsi, 6 tezisi çap olunmuş, 2 tezis işə çapdadır. Yuxarıda qeyd etdiklərimizi nəzərə alaraq 2013-cü il ərzində Kitabxananın kompüterləşməsi ETL-də aparılan təşkilatı və elmi tədqiqat işlərini yekunlaşdıraraq belə qonağa gəlmək olar:

1. BDU-nun Elmi kitabxanasında Elektron kitabxanasının fondu yeni elektron nəşrlərlə zənginləşmişdir.
2. DSPACE Open Access sistemi əsasında magistr dissertasiyalarının və tədris materiallarının lokal şəbəkədə istifadə hazırlanan mexanizmi əsasında işlər davam etdirilmişdir.
3. Elektron Kitabxanada yeniləşdirmə aparılmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Xələfov, A.A. *Kitabxanaşünaslığa giriş: Dərslük (3 hissədə)*. III hissə, Bakı, 2003, 314 s.
2. В.П.Мельников, С.А.Клейменов, А.М. Петраков. *Информационная безопасность и защита информации*, Москва, Академия, 2008, 336 стр.
3. İ.Ə. Qurbanov, A.İ. Qurbanov, R.A. Abdullayeva. *İnformatika (dərs vəsaiti)*. «Çaşıoğlu", Bakı, 2011, 420 s.

Об итогах научно-исследовательской деятельности НИЛ «Компьютеризация библиотеки» кафедры «Библиотековедение» при информационно-библиотечном факультете БГУ за 2013 год

A.A. Xələfov
Э.М.Мамедов

Резюме

В статье изложен краткий обзор научно-исследовательских работ, выполненных сотрудниками НИЛ "Компьютеризация библиотеки" кафедры «Библиотековедение» Информационно-библиотечного факультета БГУ за 2013 год и освещены взаимные связи лаборатории с Научной библиотекой БГУ.

Ключевые слова: лаборатория, отчет, электронная библиотека, Dspace, метаданные

Scientific report for 2013 by the research laboratory library computerization at the baku state university (department of library and information, sub-department of library science

A.A. Khalafov
E.M.Mamedov

Summary

This work presents a brief overview of scientific research works made in the research laboratory Library Computerization at the Baku State University (Department of Library and Information, Sub-Department of Library Science) in 2013. The relationship between the laboratory and the Library of BSU are also discussed.

Key words: laboratory, report, electronic library, Dspace, metadata